

Ismerték-e a római költők a jogot? Családjogi barangolások a szatirikus hangvételű költészetben

BUSA RÉKA

1. Jogilag releváns magatartások a római költészetben

Százfejtű szörny ez a nép: melyikük méltóbb a követésre?
Van, ki a köz vagyonából él, más meg hizelegve
almát vesz, csemegét, vén, özvegy nőkre vadászik,
s megkaparintva egy ily öreget, vagyonát előőrkli.
Más rejtett uzsorával tesz szert ritka vagyonra.
Az szent: más és más erkölcsü e számtalan ember.¹

Cervius azzal ijeszt, ha dühös, hogy pert szabadít rád.
Canidiát sértsd meg: gyilkos méreggel ijesztget.
Bántsd Turiust: bírsággal sújt, ha ügyedben ítéld majd.
Minden lény, ami fegyvere van, mást azzal ijesztget.²

Két idézet, amelyek szemléletesen festik elénk, hogyan látta a Kr. e. I. századi költő, Horatius a rómaiak életét. Figyelemre méltó, hogy majdnem minden sor valamilyen jogilag releváns magatartást hív fel. A híres *populus Romanus* mint „százfejtű szörny” áll előttünk: részrehajló bírák, tékozló állami tisztségviselők, bosszúból perlekedők, hozomány- és örökségvadászok, uzsorások.

Az erkölcs és a jog ellen vétők serege nyüzsög szemünk előtt, ha a római költészet szatirikus hangvételű alkotásait üjtjük fel. Itt, a szatírák, elégiák, epodusok, epigrammák és verses tanmesék világában³ Róma embere egy másik arcát mutatja, amely a római erkölcs és jog szabályai által felvázolt tisztos római polgár ideáljával nem összeegyeztethető. Az általam elemzett költők, miközben e visszas magatartásokat ostorozták verseikben, konkrét vagy áttételes római jogi hivatkozásokat is elhelyeztek műve-

¹ HORATIUS: „I/1 epistula” in HORATIUS összes művei Bede Anna fordításában (Budapest: Európa) 275.

² HORATIUS: „II/1 szatíra” in HORATIUS (1. j.) 234.

³ A kutatás során nem a költemények irodalmi műfaji besorolása, hanem a bennük megüött kritikus hangvétel volt a döntő, így a szatírák mellett epodusok, epistulák, ódák, epigrammák, verses mesék, elégiák is bekerültek az alapul vett irodalmi művek közé.

ikben. A tanulmányban annak járunk utána, jól ismerték-e a római jogot azok, akik azt versbe szedték.

1.1. A kutatási terület körülhatárolása

A rómaiak közügynek tekintették az irodalmat, s irodalmuk fontos jellemzője volt a „közösségi jelleg”, a korabeli társadalomhoz való kötöttség. Adamik Tamás azon megállapítása, mely szerint „a legtöbb római alkotó szatíraíró is: úgy ír, hogy a jót dicséri, a rosszat pedig ostorozza, s e tevékenységében mindig valamely magasabb rendű erkölcsi normára hivatkozik”,⁴ hatványozottan igaz a költészet alkotásaira. Mivel olyan műveket kerestem, amelyek koruk viszonyait kendőzetlenül és feltehetően hűen tükrözik, ezért a kutatás kiindulópontjául – bizonyos megszorításokkal⁵ – az ókori római költészetet jelöltem ki.

Az általam elemzett költők Augustus uralkodása alatt és röviddel utána – a Krisztus utáni I. században – éltek és alkottak. Az irodalomtörténet szerint az Augustus-kori irodalom – mely az aranykornak nevezett irodalmi éra végén foglal helyet – kiemelkedő műfaja nem a próza, hanem a költészet.⁶ A szatíra és az elégia műfaja ebben a korban fejlődött tökélyre.⁷

Így kerültek fókuszba a római költészet szatirikus, ostorozó hangvételű verses alkotásai. A költők lajstroma, akiknek művei e tanulmány forrásanyagát képezik, „Horatiustól Iuvenalisig” terjed,⁸ vagyis a Kr. e. I. századtól kezdődő két évszázadot öleli fel. A verseikben felbukkanó, erkölcsileg elítélendő magatartások túlnyomó részét a római jog is értékelési körébe vonta. E magatartásokat jellegük szerint – teljességre nem törekvően – a következőképpen vázolhatjuk fel: 1. közhatalommal való visszaélés, 2. „örökségvadászat”, 3. szerencsejáték, 4. uzsorakölcsön, 5. hamisítás, hamis eskü, adósság letagadása, 6. határkö elmozdítása, más termésének éjszakai lelegeltetése, 7. a házasság és a család római rendjét sértő magatartások.

⁴ ADAMIK Tamás: *Római irodalom. A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig* (Pozsony: Kalligram 2009) 26.

⁵ A drámaköltészetet kizártam a vizsgálódási körből. Ma is vitatott, hogy a római drámák a görög színdarabok apró igazításokkal ellátott másolatai és ily módon a görög jog közvetítői-e, vagy pedig a római jog valódi tükrői; e kérdést véleményem szerint esetről esetre, az adott szerző és szöveghely vonatkozásában tanácsos megítélni.

Római *tragédiák* teljes terjedelemben egyetlen szerző, Seneca neve alatt maradtak ránk, azonban e művek nem „ereszkednek le” a mindennapi élet bemutatásának szintjére, hanem fennkölt és magasztos mitológiai témákat, valamint az állam ügyeit tárgyalják. FALUS Róbert: *A római irodalom története* (Budapest: Gondolat 1970) 73, 339. Bár Seneca neve alatt maradtak ránk az ismert római tragédiák, több mint valószínű, hogy nem mindet ő írta. *Octavia* című darabjában olyan pontossággal ábrázolja Nero császár – Seneca halála után bekövetkezett – halálát, hogy valószínűsíti a látónoki képességekkel kellett rendelkeznie ahhoz, hogy valóban az ő tollából származzon a tragédia. A ránk maradt *komédiák* bőven tudósítanak jogilag visszas magatartásokról, de céлом e kutatás során az volt, hogy kifejezetten római közegben születő „jogsértéseket” vegyek górcső alá.

⁶ ADAMIK (4. j.) 53.

⁷ Michael VON ALBRECHT: *A római irodalom története I.* [ford. TAR Ibolya] (Budapest: Balassi 2003) 482.

⁸ A tanulmányban citált költők névsora időrendben: Horatius, Propertius, Ovidius, Persius, Martialis, Iuvenalis. Nagyjából összefüggő kétszáz évet fed le a működésük, többen egymás kortársai voltak. Valamennyien Augustus regnálása alatt vagy az után működtek.

E csoportok közül a legutóbbi, a házasság és család elleni vétkek említésekor hivatkoztak a költők direkt módon római törvényekre úgy, hogy gyakran meg is nevezték azokat. Ha figyelembe vesszük a tényt, hogy a vizsgált irodalmárok közvetlenül az időszámításunk előtti és utáni két században éltek és alkottak, nem meglepő az eredmény: az általuk leggyakrabban hivatkozott jogi források Augustus családjogi törvényei voltak.⁹ Így az irodalmi matéria maga határolta körbe a vizsgálandó jogi forrásanyagot: Augustus három családjogi törvénye, a *lex Iulia de maritandis ordinibus*, a *lex Iulia de adulteriis coercendis* és a *lex Papia Poppaea* jelenti a kutatás primer római jogi forrását.

2. A római család idilli állapota – ahogy a kortársak látták

„Bűnben vajúdó század ez: elfajult a tiszta házasság, hol a szép család?” – írja Horatius egyik ódájában.¹⁰

Augustus egyik célja családjogi törvényeivel az volt, hogy a „régí erkölcsöket” visszaállítsa a társadalmi együttélési formák területén. E morális megfontolás mellett családjogi reformja demográfiai és ezen keresztül politikai célokat is szolgált: a házasságok rohamosan csökkenő száma által okozott *nobilitas*vesztést is meg kívánta fékezni, hogy az uralma társadalmi gerincét adó szenátori és lovagi rend megerősödjön.¹²

„Nem fertőz bujaság tiszta családokat, / erkölcs és fegyelem győztes a bűn felett, / apjái a gyerek, tisztos a gyermekágy, / bűnhődés jön a bűn után.”¹³ Így jellemzi Horatius a római családi viszonyokat egyik ódájában, mely az *Augustushoz* címet viseli. Valóban ennyire sikeres lett volna a római polgárok „magánéletét” érintő szabályozás, mely többek között még azt is előírta, hogy bizonyos életkor eléréseivel a nők és a férfiak kötelesek házasságban élni?

A családjogi reform a maga korában nagy felzúdulást keltett.¹⁴ Suetonius, aki történetíróként császáreltárajzaiban tárgyilagosnak mondható hangnemet üt meg, jegyezte fel az alábbiakat a *lex Iulia de maritandis ordinibus*ról: „sokkal jobban megszigorította, mint a többi [ti. a többi törvényt], de a zajos tiltakozással szemben végül csak úgy vihette keresztül, hogy a büntetések egy részét elengedte vagy mérsékelte, három év haladékot adott és a jutalmak összegét is felemelte.”¹⁵ Szintén Suetonius tudósít arról az esetről, amikor Augustus egy nyilvános előadáson személyesen kívánta jobb belátásra bírni a *lex Papia Poppaea* ellen tiltakozó lovagokat:

...odahívatta Germanicus gyermekeit, néhányat az ölébe ültetett, a többi apjuk vette a térdére, és így mutatta meg őket a lovagoknak, kézmozdulataival és arcki-

⁹ Augustus Kr. e. 27-től Kr. u. 14-ig uralkodott, családjogi törvényei pedig Kr. e. 18-ban, valamint Kr. u. 9-ben születtek.

¹⁰ HORATIUS: „III.VI. 17–18” in HORATIUS (1. j.) 97.

¹¹ Thomas A. J. MCGINN: „Missing females? Augustus’ Encouragement of Marriage between Freeborn Males and Freedwomen” *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 2004/2, 208.

¹² Az augustusi állam társadalmi gerincét a szenátori és a lovagi rendek voltak hivatottak biztosítani, azonban a házasságok számának csökkenése e rangok számának csökkenésében is éreztette a hatását. James A. FIELD Jr.: „The Purpose of the Lex Iulia et Papia Poppaea” *The Classical Journal* 1945/7, 399.

¹³ HORATIUS: „IV.V. 21–24” in HORATIUS (1. j.) 141.

¹⁴ Pál CSILLAG: *The Augustan Laws on Family Relations* (Budapest: Akadémiai 1976) 43.

¹⁵ SUTONIUS: „Augustus II.34.1” in SUTONIUS: *Caesarok élete* [ford. Kis Ferencné – TERÉNYI István] (Budapest: Európa 1968) 70, <https://goo.gl/gX3B7t>.

fejezésével jelezve, hogy ne vonakodjanak példát venni az ifjú apáról. Mihelyt pedig észrevette, hogy a törvényt serdületlen leánykák eljegyzésével és a házastársak gyakori váltogatásával teszük csúffá, megrövidítette az eljegyzések időtartamát, és korlátozta a válásokat.¹⁶

Ákár Horatius Augustust magasztaló ódájának, akár Suetonius anekdotikus leírásának adunk nagyobb hitelt, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kortársak költeményei hemzsegnék a családi élet szabályai elleni magatartásoktól. Az alábbiakban ezekből veszünk sorra néhányat az alapján, hogy melyik augustusi családjogi törvényre reflektálnak.

3. A *lex Iulia de maritandis ordinibus* és a *lex Papia Poppaea*

Ámha papucspárton vagy, jámbor férj, s szived egy nőn
csüng, hajtsd csak le fejed, hogy felkészülve igáját
húzd.
IUVENALIS¹⁷

Augustus élethossziglan megkapta a törvények és az erkölcsök felügyeleti jogát.¹⁸ „A törvényeket felülvizsgálta, és egyeseket újra életbe léptetett, például a fényűzésről, a házasságtörésről, a szemérem sértésről, a hivatalhajhászásról és a rendek tagjainak házasságáról szóló törvényeket.”¹⁹ Suetonius felsorolása az újra „életbe léptetett” törvényekről magában foglalja az általunk vizsgált jogszabályokat is. A *lex Iulia de maritandis ordinibus* és a *lex Papia Poppaea*, amelyeket eltérő keletkezési időpontjuk (Kr. e. 18. és Kr. u. 9.) ellenére rendelkezéseik hasonlósága alapján együttesen szokás emlegetni, a római versekben is számos helyen megjelennek.

A *lex Iulia de maritandis ordinibus* – többek között – előírta, hogy a római polgárok közül minden 20 és 25 év közötti nő, valamint minden 25 és 60 év közötti férfi római házasságban, *iustum matrimonium*ban éljen.²⁰ E „házasságban élési kötelezettséget” a római költők is itt-ott pellengérré állították.

Iuvenalis például kigúnyolta a házasságellenességéről – és férjes asszonyokkal folytatott viszonyairól – híres Ursidiust, aki a törvény kényszere alatt mégis asszonyt keresett maga mellé:

Ursidius csak a „Lex Iuliá”-n csüng és édes utódra
vágynak. [...]
Ursidius nősül! Van-e még ezután lehetetlen,
hogyha a régi buják leghírhedtebbje a férjek
szájkosarát dórén felvette, ki bújva a szekrény mélyén
annyiszor ült, mint – vesztét félve – Latinus?

¹⁶ SÜETONIUS: „Augustus II.34.2” in SÜETONIUS (15. j.).

¹⁷ IUVENALIS: „II.VI. 206–208” in PERSIUS és IUVENALIS: *Szatírák* [ford. MURAKÖZY Gyula] (Budapest: Európa 1977) 75.

¹⁸ SÜETONIUS: „Augustus II.27.5” in SÜETONIUS (15. j.).

¹⁹ SÜETONIUS: „Augustus II.34.1” in SÜETONIUS (15. j.).

²⁰ CSILLAG (14. j.) 81.

S ahhoz mit szóljunk, hogy tisztos, régi erényű
nőt keres? Ó, dagadó ereit vágd fel hamar, orvos!²¹

Izgalmas liezonok ide vagy oda, a *lex Iulia* szigora alatt ez a bizonyos Ursidius is felhagyott azzal, hogy szekrényekben bújjon el a férjek elől, és az augustusi családreform által visszahozott erkölcsök szerinti „tisztes” feleséget keresett magának.

Érdekes utalás található a házasságban élési kötelezettségre az Augustus-féle családjogi reformot időben megelőző²² Propertius egyik elégiájában.²³ Ebben a költő egyes szám első személyben szól szerelméhez, Cynthiához abbéli örömeiben, hogy „megdőlt az a törvény, mely annyit kínozott minket, azóta hogy állt, s majd elválasztott”. A folytatásból kiderül, hogy bajosan lehetettek csak együtt szerelmével, mert a törvény értelmében a férfinak meg kellett volna nősülnie, azonban Cynthia – a versben nem említett okból – nem lehetett volna a megfelelő feleség: „Inkább elviselem, ha fejem hullik le nyakamról, / mint nászfákyámért lánгодat oltsam el én, / s zárt küszöböd mellett, mint férj, némán tovamenjek, / eljátszott kincsem nézve könnyemen át.” Véleményem szerint kettejük házasságának az akadálya a jelentős rangkülönbség lehetett, mely feltételezést az elégia lezárása is alátámasztani látszik: „Én csak rád vágyom: te is így vágyj, Cynthia, csak rám! / *Ősi családfánál* is nemesebb ez a láng.”

A latin szöveget tekintve látható, hogy ez a vers szükségszerűen nyilatkozik a témája háttérben álló törvényről: „*Gavisa est certe sublatam Cynthia legem*”, de annyi megállapítható, hogy nem a *lex Iuliáról* van szó. Propertius említi ugyan a „nagy Caesart”, akinek a nevéhez e rejtélyes jogszabály fűződött – és akin Augustust kell érteni –, azonban a szövegben a törvény megdőléséről van szó, mely a *lex Iulia* esetében sokkal később, I. Constantinus uralkodása alatt következett be.²⁴ Egy olyan augustusi törvényről tudósít itt az utókor számára Propertius, mely – a *lex Iuliához* hasonló tartalommal – valamiféle hátránnyal sújtotta a házasságköteles korban élő római polgárokat, és amely törvény valószínűleg még a családjogi reform előtt megdőlt.

A házasságköteles korban lévő, nőtlen/férjezetlen római polgárok számára a *lex Iulia de maritandis ordinibus* és a *lex Papia Poppaea* azonban komoly szankciókat írt elő: előbbi törvény értelmében a házasságban nem élők (*caelibes*) a végrendelet alapján rá-

²¹ IUVENALIS: „II.VI. 38–46” in PERSIUS és IUVENALIS (17. j.) 70. Ez az a szatíra, amelyet Iuvenalis teljes egészében a női nem kritizálásának szentelt.

²² Propertius római elégiaköltő Kr. e. 47–14 között élt, így a családjogi törvények a halála előtt négy évvel születtek.

²³ PROPERTIUS: „II.VII. elégia” in TIBULLUS és PROPERTIUS *összes költeményei* [ford. BEDE Anna] (Budapest: Magyar Helikon 1976) 143.

²⁴ Az Augustus-féle *lex Iulia* utóéletéről tudjuk, hogy a törvény alkalmazását Domitianus *censorként* felélesztette, s római erkölcsök felett szigorral őrködött. Roberta STEWART: „Domitian and Roman Religion: Juvenal, Satires Two and Four” *Transactions of the American Philological Association* 1994, 311. Míg Martialis több epigrammában elismerően nyilatkozik a későbbi császár e döntéséről, Iuvenalis inkább – hiteltelen erkölcsöszként – kigúnyolni látszik Domitianust. Robert E. COLTON: „Juvenal’s Second Satire and Martial” *The Classical Journal* 1965, 71. Domitianust gúnyosan „új, harmadik Catónak” titulálja Iuvenalis második szatírájában: „Unta Laronia, hogy folyvást kiabálja az egyik / képmutató közülük: »Hol vagy Lex Iulia, alszól?» / És mosolyogva felelt: »Boldog kor, melyben az erkölcs / legfőbb öre te vagy! Szállj, Róma, magadba! Az égből / harmadik, új Cató hullt le közénk. Ám mondd, milyen enyhe / balzsam is illatozik szőrös nyakadon? Melyik üzlet / árul ilyet? Ne pirulj nekem is bemutatni a boltost!«” IUVENALIS: „II.36–42” in PERSIUS és IUVENALIS (17. j.).

juk szálló hagyatékot nem szerezhették meg,²⁵ az utóbbi alapján pedig a házasságban élő gyermektelenek (*orbi*) csak fele részben szerezhették meg azt.²⁶ Az olyan házasságkötéses korban lévő római polgár, akinek megszűnt a házassága, köteles volt újráházasodni. Kivételt képeztek e kötelezettség alól a háromgyermekes szabadon született, valamint a négygyermekes felszabadított szülők; e jogot, mely az újráházasodás terhe alól felmentette őket, *ius trium*nak, valamint *ius quattuor liberorum*nak hívták. A *ius trium liberorum* idővel önállóan adományozható kiváltsággá vált, és eleinte a *senatus*, majd a császár is osztogatta,²⁷ ezzel teljes öröklési képességet biztosítva olyanoknak is, akik a *lex Poppaea* rendelkezései alapján – gyermektelenek lévén – nem rendelkeztek volna a teljes hagyaték megszerzésének képességével.²⁸

A történetírásban és az irodalomban többnyire nem is eredeti értelmében, hanem adományozott jogként szerepel a *ius trium liberorum*.²⁹ Maga Martialis, a pár soros epigrammákba sűrített szellemes élcek mestere is megkapta két ízben a háromgyermekes jogot; először Titus, majd Domitianus császártól.³⁰ Ezt saját elmondásából is ismerjük: „A két Caesar adott énnékem drága jutalmat / a háromfi-jogot szinte megadta kegyük.”³¹ Véleményem szerint ugyanerre utal Martialis másutt is: „Pukkadozik s irigyel, mert én jogokat kaptam jutalomból / mindkét Caesartól.”³² Másutt a háromgyermekes jogon tréfálgozik az epigrammaköltő: „Hétgyerekes jogot is kaphatsz, vele semmire sem mész, / hogyha nem ad hozzá senki se anyát, se apát.” Az eredeti szöveg³³ személyes névmása (*matrem nemo det tibi, nemo patrem* – ha nem ad neked senki se anyát, se apát) kiválóan mutatja, mire céloz a versike: semmit sem ér az adományozott öröklési képesség, ha nincs kitől örökölni.

Megint máshol a házasságban élő, mégis *ius trium liberorum* adományozása után ácsingózó római férfit gúnyolja Martialis: „Van feleséged, mégis a háromgyermekeseknek / fenntartott jog kell. Mondd, minek az teneked? / Térdre borulva amit most kérsz a mi isten-urunktól, / azt te eléred még egymagad is, ha feláll.”³⁴

A házasodási kötelezettséget a megcélzott uralkodó társadalmi osztályok felháborással és kellenlenül fogadták,³⁵ ezt az eddig bemutatott történetírási és irodalmi források is tükrözik. A római házasság alapmotívuma voltaképpen olyan összeköttetések kialakítása volt az egyes családok között, amelyek pénzügyi-társadalmi előnyökkel kecsgették a feleket.³⁶ Emellett pedig a civiljogi házasság fontos funkciója volt, hogy

²⁵ CSILLAG (14. j.) 85.

²⁶ CSILLAG (14. j.) 85.

²⁷ CSILLAG (14. j.) 83.

²⁸ FIELD (12. j.) 408.

²⁹ FIELD (12. j.) 409.

³⁰ FIELD (12. j.) 409.

³¹ MARTIALIS: „III.95” [ford. CSÉNGERY János] in MARTIALIS: *Válogatott epigrammák* (Budapest: Magyar Könyvklub 2011) 177. Az eredeti szövegben nem szerepel a „szinte” szó: „*Praemia laudato tribuit mihi Caesar uterque / natorumque dedit iura paterna trium.*”

³² MARTIALIS: „IX.97” [ford. GRADSACK Róbert] in MARTIALIS (31. j.) 179.

³³ „*Ius tibi natorum vel septem, Zoile, detur, / Dum matrem nemo det tibi, nemo patrem.*”

³⁴ MARTIALIS: „IX.66” [ford. TORDAI Éva] in MARTIALIS (31. j.) 105. „*Uxor cum tibi sit formosa, pudica, puella, / quo tibi natorum iura, Fabulle, trium? / Quoad petis a norstro suplex dominoque deoque, / tu dabis ipse tibi, / si potes arrigere.*”

³⁵ CSILLAG (14. j.) 43.

³⁶ Archie C. BUSH – Joseph J. MCHUGH: „Patterns of Roman Marriage” *Ethnology* 1975/1, 43.

a társadalmi reprodukciónak intézményi keretet adjon,³⁷ ezért a római jog a *iustum matrimonium*ból származó utódok számára megkérdőjelezhetetlen, legitim társadalmi státuszt biztosított.³⁸

Martialis egyik epigrammájában meg is szólja azt a férjes nőt, aki a gyermekáldás elkerülése érdekében herélttel él nemi életet: „Hogyhogy csak kiheréltet tart feleséged a házban? / Mert dugni akar csak Caelia, nem gyereket.”³⁹ Ugyanennél a szerzőnél érdekházasságra is találunk példákat. A Charidemus nevű férfi, aki saját neme képviselőit részesítette előnyben, míg megélhetése biztosított volt, most gazdag vénasszonyt keres maga mellé feleség gyanánt. „Ó, jaj, mire rávisz az ínség! / Charidemus, te szegény, ágyba teperhet a nőd.”⁴⁰ Egy másik epigrammában a hozományvadász férfit gúnyolja ki, aki a vetélytársai közül kiemelkedve elvehette a gazdag nőt, ám a vagyont fiatal fiúkra szórja el, s nem tesz eleget házastársi kötelességének.⁴¹ Másutt a költő a házasságkötéskor szokásos házassági szerződésre rájátszva tréfás „szerződés” fejében veszi csak el a hozzá rendkívül ragaszkodó feleségjelöltet:

Hozományod
mindet aranyban adod. Rendes ajánlat, igaz?
Nászunk első éjén nem teszlek magamévá,
s nem fekszem kettős ágyba veled sohasem.
Szó nélkül tűröd, szeretőmet ölelni ha vágyom,
és hozzám küldöd szolgáléányodat is.
Sőt, buja csókjait adja nekem rabszolga fiú is,
mindegy lesz, a tiéd vagy csak enyém a cseléd.
Esténként te akár velem együtt is vacsorázhatsz,
csak kérlek, tőlem messze heverj le, vigyázz.
Nem csókolsz te se, csak kérésre, de akkor is úgy, mint
vén nagyanyók szokták – hitvesi csók nem ilyen.
Hogyha te elviseled mindezt és nincs kifogásod,
hidd el, nem lesz gond, Sila, fejed bekötik!⁴²

A házassági szerződéseket rendszerint a házasságkötés három napja közül a másodikon írták alá,⁴³ és pontosan rögzítették többek között azt, milyen magatartást kötelesek a felek egymás irányában tanúsítani. Erre játszik rá találóan a versike, „kőbe vésvé” még azt is, hogy a nemkívánatos ara nem heverhet túl közel urához a vacsora alkalmával, az együttthálásról pedig végképp szó sem lehet.

A házasság intézménye, a férj és a feleség önkéntes vagy kényszerű életközössége

³⁷ Bruce W. FRIER: „Natural Fertility and Family Limitation in Roman Marriage” *Classical Philology* 1994/4, 318.

³⁸ Judith EVANS-GRUBBS: „Marriage More Shameful Than Adultery: Slave – Mistress Relationships, Mixed Marriages and Late Roman Law” *Phoenix* 1993/2, 126.

³⁹ MARTIALIS: „VI.57” in MARTIALIS: *Költők, ringyók, pojjácák* [ford. CSEHY Zoltán] (Pozsony: Kalligram 2003) 97. „*Cur tantum eunuchos habeat tua Caelia, quaeris, / Pannyche? Vult futui Caelia nec parere.*”

⁴⁰ MARTIALIS: „XI.87” in MARTIALIS (39. j.) 97. „*Dives eras quondam: sed tunc pedico fuisti, / et tibi nulla diu femina nota fuit. / Nunc sectaris anus. O quantum cogit egestas! / Illa fututorem te, Charideme, facit.*”

⁴¹ MARTIALIS: „XII.97” in MARTIALIS (39. j.) 157.

⁴² MARTIALIS: „XI.23” in MARTIALIS (39. j.) 159.

⁴³ Andrew T. BIERKAN – Charles P. SHERMAN – Émile STOCQUART: „Marriage in Roman Law” *The Yale Law Journal* 1907/5, 312.

bő ihletet szolgáltatott a lírikusoknak. A következőkben olyan eseteket villantunk fel, ahol így vagy úgy, de a házasságtörés állt a középpontban.

4. *A lex Iulia de adulteriis coercendis*

Régi dolog már, Postumusom, mások nyoszolyáját
megrendítve, az ágy szent Őrét semmibe venni.
Minden egyéb bűnünk csak később hozta a vaskor,
ámde a csábítót az ezüstkor látta először.
IUVENALIS⁴⁴

A *lex Iulia de adulteriis coercendis* szintén Kr. e. 18-ban keletkezett. Ez a törvény a római társadalom elvárásaival összeegyeztethetetlen szexuális magatartásokat kísérelte meg visszaszorítani.⁴⁵ Büntette a házasságban nem élő *ingenua* (szabadon született) nővel folytatott nemi viszonyt (*stuprum*), a vérfertőzést (*incestum*), valamint *lenocinium* (kb. kerítés) néven pönalizálta a házasságtörés (*adulterium*) és a *stuprum* elősegítését.⁴⁶ A már régebb óta bűncselekménynek számító házasságtörések elbírálására *quaestio perpetuá*t állított fel.⁴⁷ Ez nem jelentette azt, hogy a házasságtörések esetén hagyományosan családfői-férji hatáskörbe tartozó vizsgálatot és döntést⁴⁸ eltörölte volna a törvény. Elsődlegesen ezentúl is „zárt ajtók” mögött zajlott a konfliktus kezelése, a hűtlen asszony ellen csak hatvan nappal a férj általi eltaszítás és a házasság hét tanú előtti egyoldalú felbontása (*repudium*) után lehetett nyilvánosan vádat emelni.⁴⁹ A hatvan nap arra szolgált, hogy ez idő alatt kizárólag az apa és a férj emelhetett vádat, az időtartam letelte után azonban – szűk kivétellel⁵⁰ – bárki.⁵¹

Az e törvény által kriminalizált magatartások a római költők műveiben is fel-felbukkannak, különös tekintettel a házasságtörésre, mely bőségesen szolgáltatott témát az irodalmároknak.

Iuvenalis egész lajstromot ad arról, mely foglalkozású férfiak veszélyesek különösen a nők házastársi hűségére:

Urbicus Autooné alakítva derít a bohókás
Atellanában: rá pénztelen Aelia vágyik.
Pénzért oldja ki más a színészek övét, s van olyan, ki
elveszi Chrysogonus hangját. Hispulla vidám egy
drámai hőssel; imádja talán bölcs Quintilianust?

⁴⁴ IUVENALIS: „II.VI. 21–24” in PERSIUS és IUVENALIS (17. j.) 69.

⁴⁵ Thomas A. J. MCGINN: „Concubinage and the Lex Iulia on Adultery” *Transactions of the American Philological Association* 1991, 340.

⁴⁶ Ulp. D. 48, 5, 2, 2., Marc. D. 48, 5, 8., Marc. D. 48, 9, 1.

⁴⁷ Peter GARNSEY: „Adultery Trials and the Survival of the *Quaestiones* in the Severan Age” *The Journal of Roman Studies* 1967, 56.

⁴⁸ Már az augustusi törvények előtt is megjelent a nyilvánosság a házasságtöréseket követő eljárásokban: az *aedilis* pénzbüntetés ellen a népgyűléshez lehetett fellebbezni. HAVAS László – NÉMETH György – SZABÓ Edit: *Római történeti kézikönyv* (Budapest: Korona 2001) 36–37.

⁴⁹ HAVAS–NÉMETH–SZABÓ (48. j.) 36–37.

⁵⁰ Ulp. D. 48, 5, 16, 6.

⁵¹ Ulp. D. 48, 5, 16, 5.

Amrosius s Glaphyrus kórusfuvolást s citharázó
 dalnok Echiont majd feleséged avatja apává!
 Építsd hát tele szűk utcánk hosszú tribünökkel,
 Lentulus, és dúsan díszítse babér kapud, ajtód,
 hogy megnézve a hálós, teknőchéj-díszű bölcsőt,
 ismerj Euryalus vívóra nemes csecsemődben!⁵²

Az idézetben szereplő „sztárok” – színészek, zenészek, énekesek, gladiátorok – foglalkozását legtöbbször rabszolgastátuszúak űzték a rómaiaknál, ez azonban nem akadályozta meg a római nőket abban, hogy némelyiküket bálványozó figyelemmel tünetségek ki. A korszak közvéleményét izgalomban tartó esemény volt a szenátorfeleség Eppia esete, aki gladiátor szerelmével szökött meg, rangját, vagyonát és családját odahagyva.⁵³

Álljon itt a továbbiakban egy horatiusi, valamint egy másik iuvenalisi példa az *adulteriumra*:

Jón táncban illeg vígan a serdülő
 kislány, nem is hullt még ki a tejfoga,
 kacér s hazug már, és titokban
 ördögi, rút gyönyörökre vágyik.
 Aztán, ha asszony lesz, fiatal keres
 a férj borán, s nem válogatós nagyon,
 akárkinek tiltott gyönyört ad
 félreeső szoba félhomályán;
 elmegy, ha kéri, tudja a férje is,
 föl pattan és megy rögtön, akár spanyol
 hajós, akár kalmár kacsint rá,
 egy csak a fő: pazarul fizessen.⁵⁴

Ugyanez a cselekmény jelenik meg Iuvenalis hatodik satírájában is:

[...] halld, mit is állt ki
 Claudius. Asszonya látva, hogy alszik a férje, nagyobbra
 merte becsülni a vackot, mint palatinusi ágját.
 Éjjeli csuklyát öltött őfelsége, a szajha,
 egy szolgálótól kísérve szökött ki urától,
 s szőke paróka alá rejtette sötét haja fürtjét.
 Egy rongyfüggönyös és füledt bordélyba nyitott, hol
 vár az üres szoba rá, s aranyos mellel, ruha nélkül,
 csálva: Lycisca néven árulta magát, s mutogatta
 ott az ölet, fejedelmi Britannicus, életadódat.
 Nyájasan fogadott mindenkit, kérte a pénzt is.

⁵² IUVENALIS: „II.VI. 71–81” in PERSIUS és IUVENALIS (17. j.) 71.

⁵³ A történet Iuvenalishoz is olvasható. IUVENALIS: „II.VI. 82–91 in PERSIUS és IUVENALIS (17. j.). A satíra-költő – diszkrétén fogalmazva – nem a szerelem rangkülönbségek felett aratott diadalára koncentrált, hanem az eset skandalum jellegét emeli ki afölött hitetlenkedve, hogy egy szenátor felesége egy rabszolgával szökött meg, családanyai kötelességeit hátrahagyva.

⁵⁴ HORATIUS: „III.VI. óda, 21–32” in HORATIUS (1. j.) 96.

Az utóbbi két példában közös, hogy a házasságban élő nők pénzért folytatott szexuális tevékenységét említik; míg Horatius általánosságban, addig Iuvenalis egy konkrét, méghozzá nem mindennapi példán⁵⁵ keresztül teszi ezt. Ezek a nők prostituáltak lettek volna? A római jog szemében prostituáltak azok a nők számítottak, akik nyíltan⁵⁶ és „foglalkozásszerűen”⁵⁷ űzték ezt a tevékenységet.⁵⁸ Ha egy nő csak kisszámú partnerrel került nemi érintkezésbe (*cum uno et altero comiscuit*) úgy, hogy pénzt fogadott el érte, akkor nem számított prostituálnak.⁵⁹ A római jog azonban értékelési körébe vonta azt is, ha egy nő pénzért folytatott szexuális tevékenységet úgy, hogy nem nyíltan (*non palam*) tette ezt: „*Probrum intellegitur etiam in his mulieribus esse, quae turpiter viverent volgoque quaestum facerent, etiamsi non palam.*”⁶⁰ Véleményem szerint ez a rendelkezés vonatkoztatható a horatiusi és a iuvenalisi példára, vagyis az ott szereplő nők jogilag házasságtörők voltak ugyan, de prostituáltak nem.

Az e fejezetben eddig idézett három irodalmi szöveghelynek van még egy közös vonása: kizárólag nők szerepelnek bennük házasságtörőként. Nézzünk egy horatiusi ódát: „Mert legfőbb hozomány a ház / tisztessége, a más férfit után sosem / vágyó házasi tisztaság, / ezt megszegni tilos s érte halál a bér.”⁶¹ A megfogalmazás egyenesen „nőnemű bűnné” avatja az *adulteriumot*. Lapozgathatnánk a legnagyobb alaposággal a költészet remekeit, akkor sem találnánk bennük arra való utalást, hogy egy római férfi „megcsalta” a feleségét és ezzel házasságtörést követett el. Ennyire hűségesek lettek volna a római férfiak, a római nők pedig ennyire romlottak? Esetleg a római költők szelektáltak igazságtalanul a feljegyzett házasságtörések között? A válasz sokkal egyszerűbb, és a római jog szabályaiban keresendő.

Házasságtörést saját házasságára vonatkozóan csak férjzett nő követhetett el, a férj nem. Ha egy házasságban élő férfi más nővel hált, az *saját házasságára vonatkozóan* nem számított *adulteriumnak*.⁶² Ezzel szemben ha a férfi egy férjes asszonnyal hált, megvalósította a házasságtörést, tekintet nélkül arra, hogy ő maga milyen családi állapotú volt.⁶³ Jól érzékelteti egy Augustus-korabeli házassági szerződés szövege, hogy a házasfelek mit nem tehettek a másik rovására: a feleség arra vállalkozott – többek között –, hogy nem folytat viszonyt más férfival, míg a férj azt vállalta, hogy nem vesz

⁵⁵ A Lycisca néven prostituálódó nő és egyben a „fejedelmi Britannicus életadója” Claudius császár felesége, Messalina volna. Britannicus Claudius és Messalina közös gyermeke volt.

⁵⁶ Ulp. D. 23, 2, 43pr: „*Palam quaestum facere dicemus non tantum eam, quae in lupanario se prostituit, verum etiam si qua (ut adsolet) in taberna cauponia vel qua alia pudori suo non parcat.*” A nyíltan végzett prostitúciót nem pusztán bordélyházban való tevékenység alapozhatta meg; egyéb helyszínek is szóba jöhettek, mint például kocsmák, fogadók.

⁵⁷ Ulp. D. 23, 2, 43, 1: „*Palam autem sic accipimus passim, hoc est sine dilectu: non si qua adulteris vel stupratoribus se committit, sed quae vicem prostitutae sustinet.*” A nyíltan (*palam*) végzett prostitúció jele volt az is, ha a partnerek megválogatása nélkül végezték, továbbá nem házasságtörés vagy *stuprum* keretében, hanem kifejezetten prostituálti minőségben. Ezt fejeztem ki a főszövegben a „foglalkozásszerűen” szóval.

⁵⁸ CSILLAG (14. j.) 181.

⁵⁹ Ulp. D. 23, 2, 43, 2: „*Item quod cum uno et altero pecunia accepta commiscuit, non videtur palam corpore quaestum facere.*”

⁶⁰ Marc. D. 23, 2, 41pr. A züllöttség alatt azt is értjük, amikor bizonyos nők erkölcsstelen életmódot folytatnak, és – még ha nem is nyilvánosan, de – prostitúciót űznek.

⁶¹ HORATIUS: „III.XXIV. óda, 21–24” in HORATIUS (1. j.) 119.

⁶² CSILLAG (14. j.) 180.

⁶³ HAVAS–NÉMETH–SZABÓ (48. j.) 36–37.

magához más nőt feleségén kívül.⁶⁴ Utóbbi kitétel arra utal, hogy a házasság monogám jellegének tiszteletben tartásával e házasság fennállása alatt nem vesz magához további feleséget, valamint nem létesít e házassága mellett *concupinatus*. A monogámia hagyomány volt a római társadalomban⁶⁵ olyan értelemben, hogy a jog által (f)elismert valamely együttélési forma – ágyasság vagy házasság – mellett nem lehetett párhuzamosan még egy másik együttélési formát jogszerűen folytatni. Annak azonban, hogy a férj más, nem férjezett nők kegyeiben is részeltesse magát, nem volt jogi akadálya.

A férj és a feleség „házassági mozgásterét” keretező kettős mérce a drámairodalomban Plautusnál is megjelenik,⁶⁶ valamint ezért olvasunk a római költeményekben csak házasságtörő nőkről, s a férfiak ilyen magatartása legfeljebb akkor jön szóba, ha férjes asszonyt vittek ágyba.

Horatius is alátámasztja ezt egyik szatírájában: „Egy bizonyos jeles ember a bordélyból kifelé tart; / „Jól van, öcsém – dícséri Cato –, bölcsen cselekedté, / mert ha a férfi-erekben a vér meglódul a vágytól, / jobb egy ilyen házban higgadni le, mint a barátunk / asszonya karjai közt.”⁶⁷ Az idézetben szereplő „jeles ember” akár nős volt, akár nem, a római jog szerint nem követett el házasságtörést azzal, hogy prostituált szolgáltatását vette igénybe; míg ha barátjának feleségét vitte volna ágyba, bűncselekményt valósított volna meg. Döntéséért, hogy vágyát inkább egy bordélyházban hűtötte le, a szigorú római erkölcsök híres egyszemélyi megtestesítője, maga Cato „feltámasztott” alakja dícséri meg a versben, nyomatékot adva ezzel a tett helyességének.⁶⁸ Az ugyanis, ha egy – akár házas – férfi prostituálttal létesített szexuális kapcsolatot, nem számított *stuprum*nak.⁶⁹

Ha azonban már megesett a házasságtörés, láttuk fentebb, hogy ezt írta Horatius: „érte halál a bér.” Nézzük meg, korrekt információkkal rendelkezett-e a költő az *adulterium* korabeli szankcióit illetően.

Az ősidők óta bűnnek számító házasságtörés eleinte a család magánügyének számított, az esetet a *pater familias* vizsgálta ki és szankcionálta. A Kr. e. IV. század második felében lépett elő *crimenné* a házasságtörés, az állam bevonását is lehetővé téve a felelősségre vonásban:⁷⁰ az *aedilis* (alacsonyabb rangú *magistratus*, választott tisztségviselő) által kiszabott pénzbüntetés ellen a népgyűléshez lehetett fellebbezni. Augustus Kr. e. 18-ban az e bűncselekmény egyre enyhülő büntetési gyakorlatának megszigorítására tett kísérletet azzal, hogy továbbra is *crimenként* szankcionálta a házasságtörést, és elbírálására külön erre szakosodott bíróságot állított fel. Ezáltal első alkalommal teremtődött meg annak a lehetősége, hogy az *adulterium* cselekményét állandó bíróság ítélje meg.⁷¹ Az eset ekkor sem került automatikusan és szükségszerűen a nyilvánosság elé, a házasságtörő nő hatalomgyakorlója (*pater familias*a vagy a *manus* gyakorló férje) továbbra is rendelkezett az úgy kivizsgálásának és a házasságtörők megbüntetésének

⁶⁴ Sel. Pap. 3; Berlin Papyrus 1052.

⁶⁵ BIERKAN–SHERMAN–STOCQUART (43. j.) 303.

⁶⁶ BIERKAN–SHERMAN–STOCQUART (43. j.) 307.

⁶⁷ HORATIUS: „I.II. szatíra 13–15” in HORATIUS (1. j.) 200.

⁶⁸ Egyúttal kiemelve ezzel a helyzet abszurditását, hogy Cato valakit prostitúció igénybevételéért dícsért volna meg.

⁶⁹ CSILLAG (14. j.) 182.

⁷⁰ HAVAS–NÉMETH–SZABÓ (48. j.) 36–37.

⁷¹ MCGINN (45. j.) 340.

jogával. A nő apja mindkét elkövetővel – házasságtörő lányával és annak szeretőjével – szemben rendelkezett az élet-halál⁷² feletti döntés jogával,⁷³ azonban megölnie őket – a korábbiaktól eltérően – már csak kivételezés nélkül, együttesen volt szabad.⁷⁴ A férj azon korábbi jogát, hogy az *in flagrante delicto* rajtakapott feleségét és a szeretőt is megölhette, a *lex Iulia* már csak a szerető megölésének jogára korlátozta.⁷⁵ A szerető megölése is csak bizonyos feltételek együttes fennállása esetén volt jogszerű: amellett, hogy a férjnek a saját házában kellett rajtakapnia a házasságtörő párt, a szeretőnek meghatározott személyes körülményekkel kellett rendelkeznie, például színész foglalkozásának, vagy a család rabszolgájának vagy felszabadítottjának kellett lennie.⁷⁶

Ha azonban nyilvános eljárásra került sor, fő büntetésként, ahogy Horatius is helyesen említi, halálbüntetés vagy *capitis deminutio mediával* – a római polgárjog elvesztésével – kiegészülő száműzetés járt.⁷⁷ Ezt különböző jogkövetkezmények (*infamiával* való megbélyegzés, a hagyaték megszerzésére való képtelenség, további házasság megkötésére való képtelenség, a hozomány elkobzása vagy részleges vagyoneklobzás) egészíthették ki.⁷⁸

A *lex Iulia de adulteriis coercendis* házasságtörésre vonatkozó szabályainak áttekintése után térjünk rá egy másik, e törvény által szankcionált tényállásra, a *stuprumra*.

Martialis egyik epigrammájában szó szerint említi a *lex Iuliát*: „Hozzámész, Proculina, ágyasodhoz, / Mostantól szeretőd a hitvesed lesz, / törvény már soha nem fülel le téged. / Így nem frigy, Proculina, vallomás ez.”⁷⁹ Az eredeti latin szöveg⁸⁰ *expressis verbis* hivatkozik a *Lex Iuliára* (a magyar fordítás a „törvény” kifejezéssel helyettesíti), valamint Proculina és szeretője példáján szemléletesen szembeállítja egymással a jog

⁷² A *pater familias* ezen joga az őt *patria potestas*a alapján megillető *ius vitae necisque*-jében gyökerezett. CSILLAG (14. j.) 177.

⁷³ Pap. D. 48, 5, 23, 4. A jogszabály itt kifejezetten azt mondja, hogy a férj helyett – aki túl szenvedélyesen és túl gyorsan határozná el magát halalos döntésre – az apa kell hogy rendelkezzen a két házasságtörő megölésének jogával. Azonban az apa is csak saját vagy veje házában ölhet meg az *adulterium* elkövetőt. Ulp. D. 48, 5, 24, 4. Nagyobb sérelmet okozott ugyanis, ha a szeretőjét a nő apja vagy férje házába vitte.

⁷⁴ HAVAS–NÉMETH–SZABÓ (48. j.) 37; Ulp. D. 48, 5, 24, 4.

⁷⁵ Percy Ellwood CORBETT: *The Roman Law of Marriage* (Aalen: Scientia²1979) 134–135.

⁷⁶ Mac. D. 48, 5, 25pr. „*Marito quoque adulterum uxoris suae occidere permittitur, sed non quemlibet, ut patri nam hac lege cavetur, ut liceat viro deprehensum domi suae (non etiam soceri) in adulterio uxoris occidere eum, qui leno fuerit quive artem ludicram ante fecerit in scaenam saltandi cantandive causa prodierit iudiciove publico damnatus neque in integrum restitutus erit, quive libertus eius mariti uxorisve, patris matris, filii filiae utrius eorum fuerit (nec interest, proprius cuius eorum an cum alio communis fuerit) quive servus erit.*” Amenyiben a férj nem élt e jogával, vagy az ölés jogellenességét kizáró kumulatív feltételek nem álltak fenn, a férj húsz órán keresztül fogva tarthatta a szeretőt, tanúk hívása céljából. Ulp. 48, 5, 26pr. „*Capite quinto legis iuliae ita cavetur, ut viro adulterum in uxore sua deprehensum, quem aut nolit aut non liceat occidere, retinere horas diurnas nocturnasque continuas non plus quam viginti testandae eius rei causa sine fraude sua iure liceat.*”

⁷⁷ MCGINN (45. j.) 341; Marius JOANITIS – Elena KOSAITE-CYPIENE: „Conception of Roman Marriage: Historical Experience in the Context of National Family Policy Concept” *Jurisprudencija* 2009/2, 308; CSILLAG (14. j.) 195–196. Az *adulteriumot* elkövető feleséget régi időktől fogva meg lehetett ölni, Augustus törvényeitől kezdve pedig ezzel alternatív viszonyban örök időkre számúzhető volt. Később, Iustinianus idejében nők számára a száműzetést a kolostorba vonulás váltotta fel.

⁷⁸ HAVAS–NÉMETH–SZABÓ (48. j.) 36–37.

⁷⁹ MARTIALIS: „VI.22.”

⁸⁰ „*Quod nubis, Proculina, concubino / Et, moechum modo, nunc facis maritum, / Ne lex Iulia te notare possit: / Non nubis, Proculina, sed fateris.*”

által pártolt – egyenesen előírt – és a jog által megtűrt kapcsolatot: a *matrimoniumot* és a *concupinatus*t.

A *concupinatus*, vagyis a római polgárok házasságon kívüli együttélése – bizonyos feltételek mellett – nem volt bűncselekmény. A rangban illő partnerrel folytatott *concupinatus*t azonban *stuprum* néven a *lex Iulia de adulteriis coercendis* közüldözés alá eső bűncselekménynek, *crimennek* nyilvánította.⁸¹ E logika szerint a „rangban illő” partnerrel házasságot kellett kötni, és ennek elmaradását szankcionálta a római jog. A civiljogi házasság, a *iustum matrimonium* szolgált a társadalmilag egyenlők együttélésére és arra, hogy a rangban kissé alulmaradó nőt egyenlősitse férjével.⁸² Láttuk, hogy ehhez az életközösséghez fűzte a jog a társadalmi reprodukció funkcióját, mely egyben gyermekvállalási kényszert is rótt a házas római polgárookra.⁸³ Ezzel szemben a *concupinatus* a „nem egyenlők” együttélési formája volt,⁸⁴ ahol rendszerint a férfi rendelkezett jelentősen magasabb társadalmi pozícióval.⁸⁵

Amikor Martialis arról írt, hogy a korábbi ágyasával egybekelő Proculinát „a törvény már soha nem füleli le”, nagy valószínűséggel arról volt szó, hogy a nő és a férfi a római jog szerint *matrimonium* megkötésére alkalmas személyek voltak egymás számára, így a házasságra lépés hiányában *stuprumot* valósítottak volna meg a *lex Iulia* értelmében. A *stuprumot* az valósította meg a római jog szerint, aki szabad nővel élt együtt a házasságkötés szándéka nélkül úgy, hogy ez az együttélés nem minősült *concupinatus*nak.⁸⁶ Ezt a kissé önmagába forduló magyarázatot világosabbá teszi, hogy az *adulteriumot* házasságban lehetett elkövetni, míg a *stuprumot* özvegygel (*in vidua*), hajadonnal (*in virgine*) vagy fiúval (*in puero*).⁸⁷ Ezzel kikristályosodott, hogy a római jog szexuális érintkezést voltaképpen a házasságban és a *concupinatus*ban – mint rangban össze nem illők együttélésében – engedett jogi következmények nélkül.⁸⁸

A római költészet alkotásai bőven tudósítanak arról, hogyan éltek a rómaiak házasságban és hogyan, illetve kikkel szegték meg azt. Nemcsak a szellemességük miatt érdemes e költeményeket tanulmányozni, hanem – ahogy a fent vázolt törvény-vers párhuzamokból is látható – a korabeli életviszonyok hitelesebb megismerése céljából is. Nem tudunk ugyan visszautazni az időben és megnézni, hogyan éltek családi életüket az ókori rómaiak, de a ránk maradt irodalmi művek segítségével bepillantást nyerhetünk a múltba.

⁸¹ BIERKAN–SHERMAN–STOCQUART (43. j.) 321. Mod. D. 48, 5, 35pr: „*Stuprum committit, qui liberam mulierem consuetudinis causa, non matrimonii continet, excepta videlicet concubina.*” A *stuprumot* az követte el, aki szabad nővel élt együtt a házasságkötés szándéka nélkül. A *concupinatus*t egy egyszerű félmondattal kivette a *stuprum* alól a törvény.

⁸² MCGINN (11. j.) 206–207.

⁸³ BIERKAN–SHERMAN–STOCQUART (43. j.) 309.

⁸⁴ MCGINN (11. j.) 206–207.

⁸⁵ MCGINN (45. j.) 3352.

⁸⁶ Mod. D. 48, 5, 35pr.

⁸⁷ Mod. D. 48, 5, 35, 1: „*Adulterium in nupta admittitur: stuprum in vidua vel virgine vel puero committitur.*” CSILLAG (14. j.) 179.

⁸⁸ BIERKAN–SHERMAN–STOCQUART (43. j.) 318.

5. Ismerték-e a költők a római jogot?

A jog – mint szisztematikus szabályösszesség – pusztán megfigyelhető jelenségből akkor válik a minket körülvevő valósággá, ha a hozzá fűzött narratívák kontextusán keresztül értelmezzük.⁸⁹ Ebben a normatív világban a jogot és a narratívát eltéphetetlen szál fűzi össze: az irodalom soha nem menekülhet önnön normatív környezetétől, ám a jogi normában megjelenő előírás sem szökhet el a narratívában gyökerező eredője és végzete elől;⁹⁰ ezért lehetnek oly gyümölcsözők a jog és az irodalom kapcsolatára épülő kutatások. A jog és irodalomhoz mint norma-narratíva-szövedék által alkotott univerzumhoz kívántunk jelen tanulmánnyal hozzájárulni, és megvizsgálni, milyen narratívát vontak a római jog köré az antik költők a maguk eszközeivel.

A tanulmányban vizsgált poéták leggyakrabban olyan magatartásokat állítottak pellengérré, amelyek kirívóan vétettek a római erkölcs ellen.⁹¹ Ezeket a szöveghelyeket összevetettük a jogi szabályozással, melynek eredményeként kikristályosodott, hogy ezek a magatartások jogilag is tilalmazott-szankcionált cselekmények voltak. Ezek köréből kiemelve tüzetesebb vizsgálat tárgyává tettük a házasság és a családi élet korabeli rendje elleni „vétségeket” úgy, hogy a magatartásokat az augustusi családjogi törvények köré csoportosítottuk.

Azok a szöveghelyek, amelyek *expressis verbis* említették a jogot – általánosságban a „törvény” szóval⁹² vagy valamelyik *lexet* konkrétan megnevezve⁹³ –, értékes adalékot szolgáltatnak számunkra arról, hogyan látták és értékelték a kortárs irodalmi szerzők az adott rendelkezést. Az élcelkedő hangnem, a szerző által választott elégikus, satirikus vagy ódai műfaj sokat elárul a költők azon szándékáról, hogyan kívánták ábrázolni az Augustus családjogi törvényeit megelőző, valamint az általuk előidézett állapotokat. Teljesebb, életközeli képét kapunk az augustusi családjogi törvényekről, ha a ránk maradt rendelkezéseket összevetjük a róluk szóló irodalmi alkotásokkal.

Az összevetés révén tisztává válik továbbá, hogy az e dolgozatban forrásul hívott szerzők korrekt információkkal rendelkeztek koruk családjogi szabályozását illetően. Gyakran kifejezetten egy meghatározott jogforrásra reflektáltak, és a versek tartalmából kiderül, hogy tisztában is voltak az adott jogforrás lényegi rendelkezéseivel.

⁸⁹ Robert M. COVER: „The Supreme Court, 1982 Term – Foreword: Nomos and Narrative” *Faculty Scholarship Series Paper* 1983, 4–5, <https://goo.gl/KkQB7v>.

⁹⁰ COVER (89. j.).

⁹¹ E magatartások kategorizált felsorolását lásd az 1.1. fejezetben.

⁹² Például MARTIALIS: „VI.91” és PROPERTIUS: „II.VII”.

⁹³ Például IUVENALIS: „II.VI” és MARTIALIS: „VI.22”.